

Zit het waterhoen in de penarie?

In 2012 was het waterhoen binnen de Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken vogel van het jaar. Wanneer een soort vogel van het jaar is houdt dat in dat aan iedereen wordt gevraagd om waarnemingen van zo'n soort op de website van de vereniging te melden. Op die website is een rubriek aanwezig waar de plaats van de waarneming op een kaart ingegeven kan worden. Verder wordt altijd verzocht om gegevens van het aantal waargenomen exemplaren, tijd en gedrag te noteren.

Dick A. Jonkers & Jan Mooij

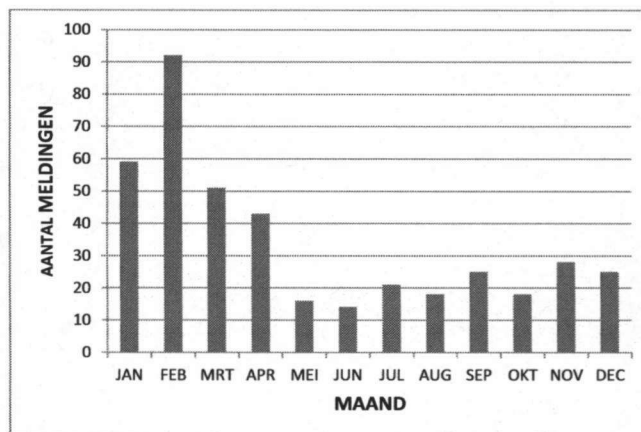
Aanleiding

Toen al weer heel wat jaren geleden werd begonnen met het uitroepen van een soort tot de vogel van het jaar was het uitgangspunt dat die eenvoudig te herkennen moest zijn. De kans dat zeer veel leden hun waarnemingen zouden melden was dan zeer groot. Hierdoor zou veel informatie binnenkomen over de verspreiding van een soort in alle maanden van het jaar.

Het uitroepen van het waterhoen tot vogel van het jaar had echter ook een speciale achtergrond. In de vroege jaren zeventig van de vorige eeuw had de Vogelwerkgroep een aantal jaren waterhoentellingen georganiseerd in de winter. De indruk bestond dat het aantal waterhoentjes sinds die tijd op veel plaatsen sterk was teruggelopen. Daarnaast was er aanleiding om een afname te veronderstellen van het aantal broedparen binnen het onderzoeksgebied. Diverse rapporten over broedvogelinventarisaties maakten namelijk melding van terugloop of verdwijning uit gebieden. Tijd dus om een en ander te toetsen.

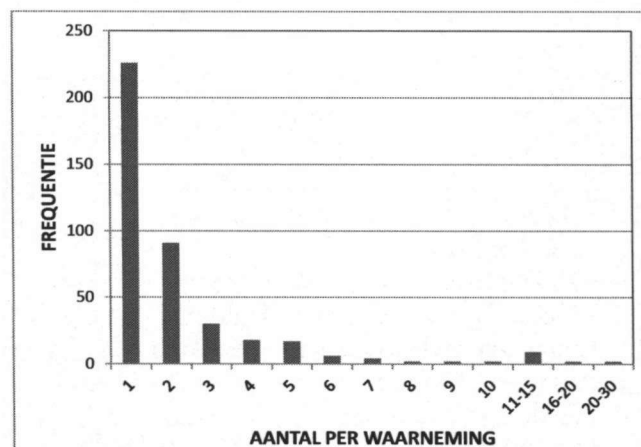
Resultaten

Op de oproep om waterhoentjes te melden werd redelijk goed gereageerd. In totaal kwamen op de website 410 meldingen binnen van in totaal 802 exemplaren. De verdeling over het jaar staat in figuur 1. De eerste maanden waren er veel waarnemingen, maar dat nam snel af. Daarom werd halverwege het jaar een nieuwe oproep gedaan en daarna liep het aantal weer iets op. In totaal stuurden 57 waarnemers gegevens in. Een aantal waarnemers was zeer actief. De vijf waarnemers met de grootste aantallen stuurden 50% van de meldingen in! Aan de andere kant waren er 23 waarnemers met maar één melding.

Figuur 1. Aantal meldingen per maand.

Bij iets meer dan de helft van de meldingen werd maar één waterhoen gemeld. Van de rest had bijna de helft betrekking op twee vogels, grotere aantallen kwamen weinig voor. Het grootste gemelde aantal was 26 waterhoentjes op 26 februari bij het Laapersveld in Hilversum.

Figuur 2. Frequentieverdeling van het aantal waterhoentjes per melding.

De verdeling van de waarnemingen over het werkgebied is niet homogeen.

Figuur 3 laat zien dat er veel waarnemingen zijn in Huizen en langs de Gooyergracht en ook op een aantal plekken in de bebouwing van andere plaatsen. De concentraties zijn een aanwijzing voor de waarnemersactiviteit. Op plekken zonder open water komen ze uiteraard niet voor, maar opvallend is wel de schaarse verspreiding in en rond de Vechtplassen. Een integrale telling op een of twee dagen van het hele gebied, bijvoorbeeld in de winter en het voorjaar zou misschien een veel gelijkmatiger verspreiding hebben opgeleverd.

Figuur 3. Verspreiding van alle waarnemingen

Een aantal van de waarnemingen viel in de broedtijd. Met de normen van het BMP-project van Sovon is het mogelijk om een aantal territoria te berekenen. De resultaten daarvan staan in figuur 4. In totaal komen hier 50 territoria uit.

Figuur 4. Berekende territoria

Opgemerkt moet worden dat een territoriabepaling met zo weinig data een zeer twijfelachtige operatie is. De normen van Sovon hebben betrekking op gebieden die in hun geheel een aantal malen in het seizoen worden geïnventariseerd. Hier hebben we te maken met toevallige bezoeken, waarbij vrij zeker grote gebieden in het geheel niet bezocht zijn. De kaart kan dan ook slechts een beeld opleveren van een minimum verdeling. Aan de andere kant hebben we veel leden en de afwezigheid in veel stukken lijkt daarom toch wel reëel.

Vergelijking met eerdere waarnemingen en discussie

Een groot probleem bij de interpretatie is hier de vraag wat we eigenlijk meten: het aantal waterhoentjes of de activiteit van de waarnemers? Duidelijk is dat als er ergens waterhoentjes gemeld worden ze er ook voorkomen. Wanneer ze niet worden gemeld betekent dat: geen waterhoentjes of geen waarnemers. Eigenlijk zou iedereen ook moeten doorgeven waar en wanneer hij geen waterhoentjes heeft gezien, maar dat is in dit soort onderzoek natuurlijk niet realiseerbaar.

In de jaren 1972 tot en met 1974 en daarna in de jaren 1977 tot en met 1980 zijn er door leden van de Vogelwerkgroep waterhoentellingen uitgevoerd. (Jonkers et al. 1987). Het ging iedere keer om één telling die half januari werd gehouden, waarbij alle wateren van het gebied zijn onderzocht. Bij de resultaten vallen om te beginnen het totale aantal aangetroffen exemplaren op. Het gaat in de jaren 1972-1974 om respectievelijk 2.102, 2.881 en 3.100 exemplaren. Dat is veel meer dan wij in het hele jaar 2012 bij elkaar wisten te sprokkelen. In de periode 1977-1980 waren de aantallen respectievelijk 2.049, 2.642, 1.015 en 856 exemplaren. Hier valt een plotselinge sterke afname op, die wordt toegeschreven aan een koude-inval, waardoor veel water was dichtgevroren. Vermoedelijk zijn de waterhoentjes toen weggetrokken. We beschikken ook over de verdeling van de groepsgrootte van de eerste drie jaar. Daaruit blijkt dat ongeveer een derde van de waarnemingen een groep betrof van meer dan tien waterhoentjes. Groepen van meer dan 25 exemplaren maakten elf procent uit van het totaal.

De verdeling over het gebied is op een kaartje van 1972 aangegeven. Er zijn grote aantallen in de Vechtplassen ten westen van Hilversum en in 's-Graveland. Ook tussen Bussum en Huizen waren er opvallend veel. In Huizen zelf en bij de Gooyergracht ontbreken waarnemingen, maar een opmerking in het verslag van 1973 suggereert dat daar in 1972 niet is geteld. Voor latere jaren wordt de Gooyergracht uitdrukkelijk genoemd als een gebied met veel waterhoentjes. Rond twee derde van de waterhoentjes is gezien in het Vechtplassengebied. Uit terugmeldingen van geringde exemplaren, bleek dat een aantal waterhoenen afkomstig was uit landen ten oosten en noorden van Nederland.

Als wij onze resultaten willen vergelijken moeten we kiezen voor het jaargetijde dat hiermee overeenkomt. Daarvoor hebben we de meldingen uit januari en februari 2012 genomen. Hiervan blijkt maar drie procent betrekking te hebben op groepen van meer dan tien waterhoentjes. Er was, zoals reeds eerder gemeld maar één groep boven de 25 exemplaren, en dat waren er precies 26. De gemiddelde groeps grootte is dus dramatisch afgenomen. We mogen ook wel aannemen dat de totale aantallen in elkaar gezakt zijn, afgaand op de veel lagere aantallen die in totaal werden gezien.

De vraag is natuurlijk hoe we deze resultaten moeten interpreteren. De laatste winters hadden een tamelijk strenge periode, wat in vele jaren niet was voorgekomen. Bekend is dat in strenge winters het waterhoen sterk kan afnemen. Het lijkt daarom waarschijnlijk dat in ieder geval een deel van de afname daar aan toe te schrijven is. Onze aannames daarbij zijn dat enerzijds het aantal waterhoentjes sterk is afgenomen, doordat zij zijn omgekomen door de strenge winter of zijn weggetrokken. Het is ook niet uitgesloten dat de overwinterende broedpopulatie en hun nakomelingen van het jaar ervoor geen kans heeft gezien zich te herstellen na een grote wintersterfte. Daarnaast is het mogelijk dat het aantal buitenlandse waterhoentjes dat hier overwintert is afgenomen. Door de opwarming van het klimaat zijn de mogelijkheden voor waterhoentjes vermoedelijk toegenomen om meer naar het noordoosten de winter te overleven. We hebben het dan over hetzelfde effect als het verdwijnen van de bonte kraai uit Nederland.

Voor de rest van het jaar hebben we voor de broedtijd als vergelijkingsmateriaal een aantal broedvogelinventarisaties en voor de overige maanden alleen de Eempoldertellingen. Er zijn een aantal broedvogelinventarisaties van gebieden in de Vechtstreek, 's-Graveland, het Hilversums Wasmeer en een deel van de westelijke Eempolders. Op twee uitzonderingen na, zien we dat de aantallen vanaf de late jaren zestig afnemen, in de meeste gevallen tot nul. De uitzonderingen zijn het Spanderswoud, waar het aantal territoria gelijk bleef -namelijk één- en de andere de hiervoor genoemde Eempolders, waar dit ook het geval is. (Jonkers 2012). Het meest extreem is de terugloop in Kortenhoef, waar het aantal vastgestelde territoria 57 was in 1967 en nul in 2011 (Prop 2011). Hoewel de methodes in de verschillende inventarisaties niet erg vergelijkbaar zijn moeten we wel concluderen dat de aantallen broedparen in deze periode sterk zijn teruggelopen. Sinds het begin van de jaren '70 van de vorige eeuw worden de Eempolders elke veertien dagen geteld. De presentie is hier sindsdien met 40% afgenomen (Mooij 2012).

Interessant is ook de vergelijking met de broedvogelatlas op de schaal van kilometerhokken (100 ha) die in de jaren 2006 tot en met 2009 voor de provincie Noord-Holland is uitgevoerd (Scharringa et al. 2010). Hierbij is alleen de aan- of afwezigheid als broedvogel in een bepaald kilometerhok bekend. Onderstaande tabel geeft voor ons werkgebied aan in hoeveel kilometerhokken binnen elk atlasblok (5x5 km, dus maximaal 25 kilometerhokken) bij ons onderzoek en bij de broedvogelatlas waterhoentjes zijn vastgesteld.

	VWG	Atlas	Overlap
25-47	1	15	1
25-48	0	9	0
26-41	0	1	0
26-42	1	1	1
25-57	1	22	1
25-58	2	16	1
26-51	2	2	0
26-52	4	14	4
31-17	5	13	4
31-18	3	14	3
32-11	0	1	0
32-12	1	2	1
31-27	1	16	1
31-28	1	6	1
32-21	0	1	0
Totaal	22	133	18

De verschillen zijn op zijn zachtst gezegd onthutsend! De provincie vond in zes keer zoveel blokken waterhoentjes als dat het ons lukte. Daarbij hebben wij nog vier blokken waarin wij ze wel vaststelden en de provincie niet. Voor die blokken is overigens in de atlas aangegeven dat ze niet volledig onderzocht zijn. Een gedeeltelijke verklaring kan zijn dat ons onderzoek plaats vond nadat er twee winters met een flinke vorstperiode waren geweest. Bekend is dat in strenge winters de aantallen waterhoentjes sterk kunnen afnemen. Daarnaast is er waarschijnlijk een effect van het vrijblijvende karakter van ons onderzoek. Nogal wat van de betrokken kilometerhokken zijn nauwelijks toegankelijk en het is dan niet zo vreemd dat onze waarnemers er niet zijn geweest. Toch lijken deze verklaringen aan de magere kant voor dit verschil.

Juveniel waterhoen Foto: Bertus van den Brink

De Eempoldertellingen suggereren een sterke achteruitgang in de veertig jaar dat de tellingen nu plaats vinden (Mooij 2012). In 2012 werd het laagste totale aantal in de geschiedenis waargenomen. Dit komt vooral door een sterke daling in de laatste twee jaar, die heel goed een gevolg kan zijn van de vorstperiodes in de laatste winters. Toch is het aantal in de jaren voor die winters ook al vijf keer zo laag als in het midden van de jaren zeventig. De laatste vijftien jaar zijn de aantallen gemiddeld ongeveer constant. Voor de broedtijd geldt in grote lijnen dezelfde ontwikkeling als voor de winter, wat suggereert dat we in de Eempolders ook in de winter vooral met lokale broedvogels te maken hebben. Overigens waren de aantallen in de Eempolders ook al bij de waterhoentellingen in de jaren zeventig relatief laag.

De oorzaken van de achteruitgang in de broedtijd zijn nog niet duidelijk. Ook voor de afgelopen vrij strenge winters waren de aantallen al sterk afgenomen. Verlies van geschikt leefgebied lijkt ook onwaarschijnlijk. Juist die gebieden waar de achteruitgang het sterkst is zijn natuurreservaten en die lijken toch echt wel geschikt gebleven. In de bebouwde kom gaat het beter met het waterhoen en daar is het milieu juist niet zo geweldig. Een andere oorzaak die wordt gesuggereerd is predatie door de havik. Gezien de verdeling van de havik over het Gooi lijkt ook dit niet waarschijnlijk. Toch is de gedachte van predatie door roofvogels wel aantrekkelijk. Volgens de literatuur was de stand van het waterhoen rond 1970 hoger dan ervoor en erna. Dit was nu net het dieptepunt van de roofvogels na de vergiftiging door persistente bestrijdingsmiddelen, zoals DDT. Als betere kandidaat voor de predatie komt dan de bruine kiekendief naar voren. Deze jaagt in moerassen en open landschappen, en dat is het terrein waar de afname van het waterhoen het grootst is. Hij is na 1970 in deze streken snel toegenomen. Bekend is dat de bruine kiekendief waterhoentjes kan vangen. Bij de Eempoldertellingen blijkt dat het aantal kiekendieven in de jaren zeventig zeer snel stijgt en dat tegelijkertijd het aantal waterhoentjes sterk afneemt. Dit kan natuurlijk toeval zijn, maar het is wel een aanwijzing.

Conclusies

- Het aantal waterhoentjes in de winter is sinds de jaren zeventig zeer sterk afgenomen. Een mogelijke (gedeeltelijke) verklaring zijn de vorstperiodes in de afgelopen winters. Het is ook denkbaar dat er minder waterhoentjes uit oostelijke streken in onze omgeving overwinteren.
- Ook in de rest van het jaar zijn de aantallen in de landelijke omgeving bijna overal sterk gedaald.
- Voor het bebouwde gebied is geen vergelijkingsmateriaal aanwezig, maar de dichtheid lijkt daar in geschikte wijken tegenwoordig hoger dan in het landelijke gebied.

Literatuur

Jonkers, D.A., R.A. Kole & J. Taapken 1987. Vogels tussen Vecht en Eem. Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken, Hilversum: 105-107.

Jonkers, D.A. 2012. Resultaten van weidevogelinventarisaties in delen van de Noordpolder te Veld, Maatpolder (Eemnes), de Kampen (Blaricum) en de Slaag (Hoogland) in 2012. Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken, Hilversum. Uitgave 215.

Moolenbeek, R. & Griffioen, F. 1978. Het voorkomen van het waterhoentje (*Gallinago chloropus*) in het Gooi, Vechtplassengebied en de Eempolder West in 1977 en 1978. *De Korhaan* 12(6): 169-171.

Mooij, J. 2012. Het voorkomen van het waterhoen in de westelijke Eempolders. *Der Korhaan* 46(1): 31-32.

Prop, D. 2011. Broedvogels Kortenhoefse Plassen 2011. Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken, Hilversum. Uitgave 200.

Scharringa, C.J.G., Ruitenbeek, W. & Zomerdijk, P.J. (redactie). 2010. Atlas van de Noord-Hollandse broedvogels. Samenwerkende Vogelwerkgroepen Noord-Holland (SVN)/Landschap Noord-Holland. Zonder plaats.

Waterhoen in bad

Foto: Paul van der Poel